

Jocuri ale memoriei feminine – Annie Bentoiu: *Timpul ce ni s-a dat**

Simona Antofi**

Rezumat: Formula memorialisticii feminine asociază, în scrierile de această factură ale lui Annie Bentoiu, particularitățile structurale și productivitatea semantică, specifice discursului autobiografic și construcția identității problematice a unui personaj care, pândit în permanență de tentația de a-și supraevalua existența, în sensul exemplarității, rămâne, totuși, un motor credibil al istoriei. Cu o cultură solidă, poliglotă, Annie Bentoiu trăiește în vecinătatea marilor personalități ale perioadei ante- și profund comuniste și simte în plin toate loviturile morale, sociale și pecuniare ale epocii. Tocmai de aceea este martor (in)comod a cărui scriitură construiește o lume simili-reală, autentică prin vibrațiile afctivității feminine, adesea ultragiante și prin forța reconstructivă a memoriei.

Cuvinte cheie: memorialistică, istorie, discurs, feminitate textuală

Abstract: The formula of female memoirs is meant to associate, in this kind of Annie Bentoiu's writings, the structural and semantic productivity specific to the autobiographical discourse and the problematic construction of a character, always watched for the temptation to overstate the existence in an idealistic perspective, who is still perceived as a credible engine of history. Having the attributes of a solide poliglot culture, Annie Bentoiu lives around great personalities of the pre-communist epoche and she is deeply affected by the social and pecuniary troubles of the era. Therefore, she is an (in)convenient witness whose writings build a simili-real world.

Keywords: memoirs, history, speech, textual femininity

Scriere cu o specificitate aparte, înrudită îndeaproape cu autobiografiile și, la ceva distanță, cu jurnalul romanul autobiografic sau *romanul indirect*, precum și cu *cartea-vorbită*, memoriile fac obiectul unor solide studii teoretice – ca, de altfel, întregul spectru al *genurilor biograficului*, cum îl numește criticul Eugen Simion, studii a căror relevanță și eficiență aplicativă se regăsesc la nivelul cartografierii spațiului textelor confesive cu funcție recuperatorie și explicit restauratoare a unor vremuri, fapte și oameni din trecut. Intră în această categorie cărțile lui Eugen Simion, intitulate *Ficțiunea jurnalului intim* [1], respectiv *Genurile biograficului* [2], care încearcă să contureze, prin gen proxim și diferență specifică, particularitățile de structură și mecanismele textuale producătoare de semificație ale memoriilor și ale autobiografiei, criticul identificând explicit determinările și condiționările scriiturii și ale lecturii pe care aceasta o programează, pe baza unui pact de lectură. „Autobiografistul – afirmă Eugen Simion – programează o carte, are un scenariu, are timp, nu-l silește nimei, este atent la nuanțe, gândul că va fi citit și judecat cu severitate îi întărește vigilența. Pe scurt, autorul este atent cu stilul său, după cum este foarte atent cu imaginea lui: imagine de marcă, imagine emblematică.” Lucrurile sunt perfect valabile și petru memorialist. Mai mult, memoriile și autobiografia mai au în comun „un grad sporit de artificialitate” datorat destinației lor precise – tipărirea și deschiderea către publicul larg. [3]

În *Ficțiunea jurnalului intim* Eugen Simion comentează principalele scrieri despre ipostazele eului - autor, scriptor și obiect al confesiunii, despre constituirea scriiturii confesive și despre (anti)regulile pactului de lectură pe fondul unei posibile poetici a jurnalului intim și a (pseudo)regulilor acestuia. În acest context, pornind de la distincția operată de Lejeune între obiectul scriiturii diaristice – diaristul însuși, și cel al scriiturii memorialistice – istoria comunității de care autorul aparține, criticul român insistă pe orientarea distinctă a pactului ce-l leagă pe scriitor de textul său, pactul cu istoria, de pactul autobiografic. [4]

Pe de altă parte, raportate la autoficțiune, scrierile de tip autobiografic re-costruiesc realitatea prin ficționalizare și se bazează pe pactul autobiografic al lui Lejeune, văzut ca o scriitură în substanța căreia autorul, naratorul și personajul coincid. În această ordine de idei, se cuvine amintit aici pactul alternativ propus de Serge Doubrovsky, care arată că autoficțiunea are la bază o

* Ce travail a été élaboré et publié grâce au financement obtenu par le projet CNCSIS IDEI II 947 – IMPACTUL TIPOLOGIEI PERSONAJULUI FEMININ DIN PROZA LITERARĂ POSTBELICĂ ASUPRA MODELELOR COMPORTAMENTALE REFLECTATE ÎN PLAN SOCIAL (L'impacte de la typologie du personnage féminin de la prose littéraire de l'après-guerre sur les modèles de comportement reflétés au niveau social).

** Prof.univ.dr., Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

persoană cu biografie istoricește databilă, pe baza căreia se construiește o istorie inexistentă altfel decât ca univers de discurs. [5]

Apărut în colecția *Jurnale. Memorii* a editurii Humanitas, primul dintre cele două volume intitulate *Timpul ce ni s-a dat. Memorii 1944 – 1947* [6], semnat de Annie Benteoiu, reconstituie o perioadă de mari prefaceri la nivel social și politic, în România, catastrofale pentru populație, și traseul sinuos al formării proprii personalității, într-o formulă explicită de Bildungsroman. Pendulând între două repere spațiale percepute și descrise ca repere identitare centrale, în geografia afectivă a memorialistei, București și Oltenița, adolescența din anii 40 îi împrumută naratoarei *ad-hoc* perspectiva sa când inocentă și ușor superficială, când privirea ei gravă asupra realității, o intuiție corectă, ulterior verificată, a mersului istoriei mari, și o receptare neliniștită a evenimentelor care se prăbușesc asupra oamenilor, schimbându-le brusc și radical destinele.

Dubla perspectivă a adolescenței este completată de cea a femeii mature, care alege să-și scrie cu deplină responsabilitate memoriile, cu scopul de a propune o reconstituire pe cât de obiectivă posibil a perioadei 1944 – 1947, și o imagine anume despre sine și despre familia sa. De vreme ce „în orice carte de memorii” există „totdeauna o temă a povestitorului” [7], este de la sine înțeles ca aceasta să acopere fie direct, prin evocarea istoriei individuale, fie prin exploatarea raportului dintre *le dedans* și *le dehors* [8] în favoarea celui de al doilea termen, dar cu mărcile subiectivității specifice celui dintâi, cea mai mare parte a spațiului scriiturii. Uneori, cele două perspective se pot întâlni și coabita în mod firesc în aceeași frază, ca în această nostalgică descriere a Bucureștiului interbelic ce face parte, cu tot cu emblemele sale încărcate afectiv, din rezervele identitare ale trecutului colectiv și individual: „[...] apartamentul, în întregime mobilat, îmi amintea de iarna petrecută în copilărie într-un apartament similar la «Hôtel Esplanade», un hotel în stil Belle époque, vizavi de «Cartea Românească», adică la intersecția străzii Academiei cu Bulevardul Elisabeta; clădirea există și acum.” [9]

Vocea avizată și spiritul femeii mature – pe care undeva, un personaj al scriiturii îl numește, deloc măgulitor, masculin - și care a cunoscut din plin experiența comunismului, ancorează mereu în prezentul actului de a scrie oameni, fapte și evenimente.

Educația riguroasă, primită la Școala Centrală de fete, își pune amprenta asupra evoluției adolescenței și explică opțiunea ei pentru studiile juridice, în dauna talentului literar și a sensibilității recunoscute de toată lumea. Circumspectă cu ea însăși, memorialista întrerupe uneori șirul reconstituirilor pentru a dialoga cu cititorul său, oricare ar fi acesta, și cu sine însăși. Teama de a nu-și putea zăgăzui subiectivitatea alimentată de nostalgie și de dorul după cei dragi, după propria copilărie, este sincer exprimată și pe deplin justificată. Căci Annie Benteoiu pare a vedea lucrurile doar în alb și negru. Familia sa – în special tatăl, model secret de comportament social și de masculinitate – Pascal Benteoiu și memorialista însăși sunt produse, în mare măsură, ale ficțiunii memorialistice, intens idealizate și conturate cu obsesia pozitivității ridicate la rang de principiu existențial și de *modus vivendi*. Prea puține elemente, neesențiale, întunecă luminozitatea, chiar dacă artificială, a acestor figuri masculine tutelare ale copilăriei și ale tinereții – unchiul din partea tatălui, verișorii primari, dar și feminine – a se vedea compatibilitatea perfectă, pe plan spiritual, cu mama.

Grija pentru a-și detalia - și construi, de fapt – itinerariul spiritual inițiat se reflectă într-o cronologie reală, verificabilă, chiar dacă, și ea, aburită nostalgic. Bucuria de a le fi cunoscut pe unele dintre personalitățile feminine de înaltă clasă ale momentului este, fără îndoială, sinceră. Iar frumusețea encomiastică a portretelor se răsfrânge, implicit, și asupra memorialistei. Este vorba, de pildă, despre Anina Rădulescu-Pogoneanu, fiica lui I.A.I. Rădulescu-Pogoneanu, discipol al lui Maiorescu, și soția filosofului Mircea Vulcănescu. Revelațiile curg una după alta, la vârsta formării și maturizării intelectuale, Annie hrănindu-și mintea cu texte de primă clasă ale literaturii europene și exersându-și disponibilitățile analitice pe principiul afinităților electivă.

Narațiunea autobiografică este presărată, pe alocuri, cu digresii descriptive în care, pe baza spiritului de observație și a culturii umaniste solide a memorialistei, se re-constituie secvențe din realitatea arhitectonică, artistică și culturală a Bucureștiului. *Le dehors* rămâne, însă, impregnat de *le dedans*, în virtutea unui pact al autoarei cu sine: „Anca Șteflea, care cu puțin timp înaintea tatălui își pierduse logodnicul într-un stupid accident de aviație, s-a căsătorit cu arhitectul Mihai Ricci, fratele arhitectului Tiberiu Ricci căruia îi datorăm Sala mare a Palatului, precum și ansamblul arhitectural care o înconjoară, cu perspectivele sale deschise spre biserica Kretzulescu și cea luterană. Incapabil să colaboreze cu Ceaușescu, Tiberiu Ricci s-a expatriat curând, urmat de

întreaga sa familie. Anca și Mihai Ricci, ființe de mare înțelepciune, cultură și bunătate, au avut o fiică și un fiu: [...]” [10]

Figura tatălui – pe latura sa publică, oficială - „în calitate de țărănist fusese deputat, senator, prefect de Ilfov și secretar general în Ministerul Sănătății”, enumeră cu nestăvilă mândrie fiica – dar și particulară, se constituie dintr-o acumulare de mici istorioare care vădesc atașamentul fiicei și efectul de ficționalizare al privirii ei retrospective. Membru al unui club exclusivist din București, selectat prin vot secret - „datorită firii sale împăciuitoare și acelei afabilități de care am pomenit”, tatăl își va pierde, treptat, valoarea de reper absolut în viața lui Annie, pe măsură ce vremurile se schimbă. Îi ia locul, în chip firesc, soțul Pascal, căruia Annie îi recunoaște inteligența superioară și talentul înăscut de compozitor.

Conștientă de existența unor mecanisme și strategii specifice scriiturii memorialistice, care o apropie de literatură, Annie Benteoiu face tot ce poate pentru a le compensa. Se documentează riguros, urmărind retrospectiv evoluția evenimentelor pe care le descrie în ziarele din anii 40, inserează citate semnificative în corpul memorialului și construiește, fie că vrea, fie că nu vrea, din date certe ale realului, personaje vii ale scriiturii. Așa se naște, pentru cititorul secolului al XXI-lea, profilul demn al generalului Rădescu, ofițerul român care încearcă, sub presiunea exercitată de prezența, la București, a emisarilor sovietici, și, în țară, a trupelor Armatei Roșii, să salveze țara de la dezastru. Aproape fără putere executorie, generalul este silit, în scurt timp, să-și dea demisia și dispare de pe scena istoriei pentru a lăsa loc liber guvernului Petru Groza, total aservit sovieticilor.

Într-o privire comparativă asupra raportului Occident – Orient, memorialista surprinde atașamentul românilor, prin tradiția lor culturală, față de Franța, și resentimentele puternice față de Rusia. Remarcă, de asemenea, contrastul puternic dintre gradul înalt de civilizație al nemților, răsfrânt în toate activitățile lor publice, și mentalitatea întârziată a rușilor. Deși, față de aceștia din urmă – oameni simpli, săraci, prizonieri ai istoriei și ai dictaturii staliniste, simte adesea înțelegere și compasiune.

Ambele perspective narative menționate mai înainte se întâlnesc sub pana memorialistei și pactizează sub semnul autorității scriiturii care reușește să dea sens superior faptelor și contur de destin unei vieți particulare.

Spațiul matricial al Olteniței trimite până târziu reverberații asupra vieții memorialistei, care îl rememorează dureros, cu dificultate. O foarte frumoasă reconstituire – evocare a orașului aduce în prim-plan o lume idilică, și pagini de adevărată literatură. Calmul, echilibrul, armonia conturează un oraș cvasi-mitic, din afara timpului și a capriciilor istoriei. Prezervat în memoria afectivă, orașul își adaugă, la efigia inimitabilă, imaginea Dunării văzute de pe ambele ei maluri: „Cerule era oglinda Dunării și nu invers; aerul de deasupra apei nu semăna în nici un fel cu cel de pe mal, se amestecau în el miroasuri de pește și smoală, fâșii de răcoare îl străbăteau ca niște panglici jucăușe, picături de apă clipeau în el și-l făceau să pară mai greu. Aerul acela scânteietor nu cunoștea praful și punea la îndoială până și distanțele; malurile păreau când apropiate, să le apuci cu mâna, când învăluite într-o ceață de nepătruns.”

Modelele livrești ale inițierii spirituale sunt deplin convergente și imediat corelate cu universul ficțional de gradul al doilea pe care scriitura memorialistică îl construiește. Basmele germane și cărările copilăriei fac corp comun cu jurnalul străbuniciei, cu propriile carnete de însemnări intime și cu maestrul spiritual din literaturile occidentale, în special din cea franceză. Toate alcătuiesc o „experiență concretă a paradisului” și, în pofida refuzului explicit al autoarei, istorisirea vieții sale.

Treptat, pe măsură ce ocupația sovietică se face tot mai dur simțită, pe toate planurile, imaginea paradisiacă a țării, cu reperatele ei identitare individuale și colective, rămâne sub semnul unei normalități pe cale de dispariție. I se adaugă cea a Eleveției, rămasă în amintire ca un spațiu al sobrietății, al muncii constante, responsabile, și al misterului datorat viziunii edenice-infantile, asociate naratorului.

Părțile bune și părțile rele ale comunismului, ca model și practică societală, sunt aduse în discuție și comentate cu maximum de obiectivitate posibilă: Istode Maria, colega din clasele primare a memorialistei, premiantă, are din start soarta hotărâtă. Pentru ea lucrurile sunt limpezi – nu i se permite să meargă la liceu, ci doar să învețe o meserie de pe urma căreia să-și câștige existența. Șansele pe care un guvern și o orientare socială de stânga le asigurau copiilor inteligenți, supradotați, sunt cu totul altele, și sunt resimțite ca reparatorii. Pe de altă parte, cadrele pe care

partidul unic începuse să și le formeze ilustrați prototipul robotizat al *omului nou*, iremediabil îndoctrinat și cu „sentimentele umane parțial atrofiate.”

Etapele studenției sunt jalonate de evenimentele politice care se precipită. Unii profesori dispar în mod misterios, tatăl își pierde treptat independența financiară și oameni de altă condiție socială ies în prim-planul vieții politice. Chiar dacă, pe care rațională, memorialista înțelege mecanismele psihologice ale *urii de clasă*, și o face cu luciditate și cu destulă obiectivitate, nu poate înțelege și nici accepta atitudini extreme precum antisemitismul și naționalismul de tip Garda de Fier. Prietenii, simpatiile și iubirile memorialistei se desfășoară pe fondul tot mai nesigur al vieții politice, fraudarea alegerilor de către comuniști deschizând calea directă către instalarea, la București, a supravegherii sovietice.

Încercările de autodefinire a personalității au, în această perioadă, rolul benefic de a o izola, fie și temporar, pe Annie într-o lume a-istorică, dependentă de o cronologie afectivă cu alte coordonate, alți actori și alte reguli. Viața culturală încă activă îi umple și ea existența, căci, aparent, lucrurile încă merg pe făgașul lor. Nu pentru multă vreme. Cursurile de la Institutul francez din București – poartă spre cultură și spre arta literară – vor fi suspendate.

Cu toate acestea, literatura română rămâne una dintre preocupările memorialistei, o preocupare constantă, care susține definiții rigurose-corecte ale actului de creație, funcții ale cărții și o grilă perfectă de lectură pentru cititorul implicit creat de memoriile lui Annie Bentoiu: „În cărți – în orice carte – găsești nu o oglindă a vieții (ce plictisitor ar fi!), ci un material selectat și organizat pentru transmiterea unui anumit sens, la care ți se solicită implicit adeziunea. Și nu descoperi doar unul singur, ci o varietate de sensuri, intelectuale, afective, metafizice chiar, organizate în sinteze ce se suprapun la rândul lor spre a forma fascinante edificii abstracte. Apare astfel o plăcere suplimentară, cea de a savura (sau de a respinge) construcția de sinteze, echilibrul și forța ei de coeziune. Îi poți depista falșiile sau zonele incerte, dar te poți lăsa și subjugat, vrăjtit, când este cazul, de măreția, proporțiile și armonia întregului: utilitatea practică a «înțelegerii» cedează atunci locul bucuriei de a contempla.”

Neavând vocație filosofică, nefiind nici fire anxios-meditativă, Annie Bentoiu își încheie primul volum al memoriilor cu o redutabilă sinteză extinsă asupra părților bune și asupra aspectelor profund negative ale comunismului, expunându-și intenția explicit moralizatoare și miza cărții: „Știu că mă adresez mai degrabă unor necunoscuți mai tineri decât mine, cărora istorisirea mea le va părea poate un basm ciudat. Îmi doresc să-i pot reînvia chipurile și întâmplările până la capăt.”

Note :

[1] Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I – III, Ed. Univers enciclopedic, București, 2001

[2] Eugen Simion, *Genurile biograficului*, Ed. Univers enciclopedic, București, 2002

[3] *Idem*, p. 30

[4] *Idem*, p. 114. Referirile se fac la Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975, *Je est un autre. L'autobiographie de la littérature aux médias*, Seuil, Paris, 1980, *Moi aussi*, Seuil, Paris, 1986

[5] Apud Yussuf Khalid, *Autobiografia și autoficțiunea – contract de lectură și modalitate textuală*, text disponibil la adresa <http://yussufkhalid.blogspot.com/2010/02/autobiografia-si-autoficțiunea-contract.html>. Și tot aici se regăsește o sintetizare a particularităților fiecărui proiect referențial în parte: „dacă autobiografia este un tip de scriitură cu funcție explicativă prin raportare la realitate, la viață, așadar (scriitura și viața sunt două lumi distincte, dar contigue), autoficțiunea îmbină realul și scriitura.” În ceea ce ne privește, subscriem opiniei lui Eugen Simion, pentru care însuși actul de a scrie reprezintă un prim nivel al autoficțiunii; oricum am privi lucrurile, distincția autoficțiune – memorii, autobiografie este parțial operantă întrucât, în dimensiunea referențială a scriiturii (prin care înțelegem acel univers ficțional care este produsul semantic al mecanismului textual) se îmbină, în proporții diferite, atât elemente de real, cât și barthesiana *iluzie de real*.

[6] Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii 1944 – 1047*, Ed. Humanitas, 2011. Prima ediție a ambelor volume a apărut la editura Vitruviu, în 2007. Autoarea este soția compozitorului Pascal Bentoiu și autoarea mai multor volume publicate în limba franceză – traduceri din literatura română, poezie și proză poetică, și în limba română – romanul de debut, *Strada mare*, și traduceri din limba franceză. Ca fiică a unei elvețiene și a unui român, este bilingvă prin naștere. Toate citatele din lucrare au fost preluate din ediția editurii Humanitas.

[7] Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, p. 31

[8] *Idem*, capitolul

[9] Annie Bentoiu, *op. cit.*, p. 15

[10] *Idem*, p. 33.

Bibliografie:

Bentoiu, Annie, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii 1944 – 1047*, Ed. Humanitas, 2011.

Khalid, Yussuf, *Autobiografia și autoficțiunea – contract de lectură și modalitate textuală*, text disponibil la adresa <http://yussufkhalid.blogspot.com/2010/02/autobiografia-si-autofictiunea-contract.html>

Lejeune, Philippe, *Je est un autre. L'autobiographie de la littérature aux médias*, Seuil, Paris, 1980.

Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975.

Lejeune, Philippe, *Moi aussi*, Seuil, Paris, 1986.

Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I – III, Ed. Univers enciclopedic, București, 2001.

Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, Ed. Univers enciclopedic, București, 2002.